

Program til hinder for demokratisk deltakelse

I denne artikkelen rettes et kritisk søkelys mot et «De utrolige årene», et program som dels presenteres som behandlingsopplegg for barn med atferdsforstyrrelser, dels markedsføres som universalforebyggende program til bruk i barnehagen. Artikkelen handler om hva som kjennetegner programmet, hvilke begreper og argumenter som brukes for å gi programmet legitimitet, og hvordan barnehagens arbeid for å fremme demokratisk deltakelse utfordres av programmer som dette.

Medvirkning, anerkjennelse og demokratisk deltakelse er sentrale verdier i den sosialpedagogiske tradisjonen norske barnehager og danske daginstitusjoner bygger på. Å fremme medvirkning og demokrati inngår også i norske barnehagers vedtatte mandat, slik det er formulert i barnehageloven (Kunnskapsdepartementet, 2005). Arbeidet med å skape demokrati i barnehøyde skjer imidlertid innenfor en kontekst preget av konkurrerende forståelser av barn, barndom og oppdragelse. Parallelt med at barns medvirkning har fått økt oppmerksomhet, innføres programmer utviklet av fagmiljøer med stor avstand til barnehagens tradisjon. Programmer, der idealet ser ut til å være et lydlig, disiplinert og selvregulert barn, har relativt motstandsritt fått innpass i barnehagen (Pettersvold & Østrem, 2012, 2013).

I denne artikkelen rettes et kritisk søkelys på programmet *De utrolige årene* (DUÅ) ut fra følgende spørsmål: Hva kjennetegner DUÅ, hvilke begreper og argumenter brukes for å gi programmet legitimitet, og hvordan utfordres barnehagens arbeid med demokrati av programmer som dette?

Metodiske, etiske og teoretiske perspektiver

Artikkelen er basert på en nærlesning av tekster som er sentrale for å forstå DUÅ. Analysene bygger dels på framstillingen som gis på de norske nettsidene, dels på den norske versjonen av læreboka *De utrolige årene* av opphavskvinnen Carolyn Webster-Stratton (2007). I tillegg viser jeg til tidsskriftartikler av forskere med tilknytning til DUÅ-miljøet i Norge. Brosjyrer og annet materiell som brukes i kursing av barnehagepersonale, er ikke tilgjengelig uten lisens og er derfor utelatt.

Jeg vil presisere at min kritikk retter seg mot programmet slik det er formulert i et utvalg tekster, ikke mot praksis. Hvordan DUÅ praktiseres, er et spørsmål som ligger utenfor artikkelens fokus.

At nettopp DUÅ er valgt, er dels fordi programmet er utbredt både i Norge og Danmark, dels fordi det representerer en pedagogisk tenkning som også finnes i tilsvarende programmer. Nøyaktig hvor utbredt programmet er, vites ikke. Men «per 1.1.2016 hadde DUÅ lært opp fagfolk i ca. 125 kommuner» i Norge (DuÅ-Norge, 2016b), og i Danmark har 20 kommuner innført programmet (Aabro, 2016, s. 170-178).

Det moralske aspektet inngår alltid i pedagogikken. Man kan si at pedagogikk er etikk (Hennum & Østrem, 2016, s. 12; 88-102), og at pedagogikkens oppgave ikke kan instrumentaliseres (Rothuizen, 2015, s. 3). Jeg legger til grunn at anerkjennelse, medvirkning og demokratisk deltakelse er basert på umistelige verdier knyttet til det å være menneske. Å realisere disse verdiene er derfor et mål i seg selv, og ikke noe som kan reduseres til virkemidler for å stimulere til en bestemt atferd.

Anerkjennelse forstås her som et spørsmål om å bli tildelt status som likeverdig subjekt i en intersubjektiv sammenheng og som fullverdig partner i en interaksjon. Charlotte Palludan uttrykker det slik: «Anerkendelse er [...] en social relasjon av jævnbyrdighet, medens ikke-anerkendelse er en social relation af underordning» (Palludan, 2004, s. 120). I anerkjennelsestanken ligger et ufravikelig krav om gjensidighet (Østrem, 2012, s. 43). Den asymmetriske relasjonen mellom barn og voksne gjør det nødvendig å diskutere hvordan gjensidighet kan like fullt kan skapes. Inspirert av Berit Bae (2004, 2016) vil jeg understreke at anerkjennelse er ikke ros. Det er heller ikke noe som blir gitt fra et menneske (en voksen) til et annet (et barn), men noe som finner sted i relasjonen mellom to mennesker (Østrem, 2016). Å anerkjenne barn som deltakende subjekter innebærer ifølge Bae å gi rom for barns perspektiver og vise respekt for deres opplevelsesverden. Dette forutsetter at voksne er lyttende og prøver å tolke hva barn uttrykker kroppslig, nonverbalt og verbalt (Bae, 2016).

Å fremme demokratisk deltakelse i barnehagen ser jeg som en konsekvens av tanken om anerkjennelse og av barns rett til medvirkning. Dette er noe vesensforskjellig fra den form for pseudodeltakelse som skjer når barn medvirker på voksnes premisser og deres perspektiver gjøres synlige uten at det får noen følger (Pettersvold, 2015, s. 17). Et avgjørende vilkår for å kunne realisere demokratisk deltakelse i barnehagen, er ifølge Pettersvold (2015) at uenighet forstås som verdifullt, at barns motstand anerkjennes og at deres motforestillinger lyttes til.

Foreldreveiledningsprogrammet (for noen) som ble barnehageprogram (for alle)

DUÅ er utviklet i USA som foreldreveiledningsprogram for behandling av barn med atferdsforstyrrelser, men markedsføres i Norge og Danmark også som universalforebyggende program til bruk i barnehagen. Aabro kaller dette et ekspanderende oversettelsesmønster, der man oversetter et konsept fra det opprinnelige anvendelsesområdet til nye og større områder (Aabro, 2016, s. 154).

Formålet med DUÅ er ifølge de norske nettsidene å fremme positivt samspill barn imellom og mellom barn og voksne, forebygge og redusere atferdsvansker, styrke barnas sosiale og emosjonelle kompetanse og styrke barnas selvbilde og opplevelser av mestring. DUÅ presenteres som en programserie bestående av åtte programmer rettet mot barn i alderen 0–12 år (DuÅ-Norge, 2016b). Jeg har likevel valgt å omtale programmet i entall. Dette er fordi det er snakk om varianter av det samme programmet, med en felles lærebok. Det ikke gjort vesentlige tilpasninger til nye kontekster, og det skiller i ubetydelig grad skiller mellom brukergrupper: Både fagpersoner og foreldre omtales som *voksne*, og det skiller ikke mellom oppdragelse i hjemmet og i en samfunnsinstitusjon.

DUÅs faglige fundament ligger i læreboka *De utrolige årene*, mens presentasjonen på nettet kan leses mer som salgsmateriell. Begrepsbruken i dette materialet skiller seg noe fra læreboka, men det finnes ingen kritikk av det amerikanske konseptet, og det tas ingen forbehold med hensyn til relevans utover den opprinnelige konteksten.

Teoretisk forankring

DUÅ er ifølge nettsidene basert på moderne utviklingspsykologi, tilknytnings- og relasjonsteori, atferdsanalyse, sosial læringsteori og kunnskap om gruppeprosesser. Det gis imidlertid kun overfladiske beskrivelser av det Aabro (2016, s. 153-154) kaller et eklektisk teorigrunnlag. I læreboka kommer det tydeligere fram enn på nettsidene at programmet er basert på atferdsanalyse, der voksnes handlinger overfor barn forstås som positive og negative forsterkninger. Det sentrale prinsippet oppsummeres slik: «Den eneste måten et barn lærer en spesiell atferd på, er ved at denne atferden forsterkes» (Webster-Stratton, 2007, s. 51).

Fra behandling av atferdsforstyrrelser til universalforebyggende tiltak

I årene DUÅ har eksistert, har det skjedd en endring i begrepsbruk. I en artikkel fra 2005 (Fossum & Mørch) omtales programmet som «manualisert behandling av atferdsforstyrrelser hos små barn». I en visuelt framstilt tiltakspyramide fra 2016 (DuÅ-Norge) utgjør *behandling* kun en liten del, mens de største komponentene er *målrettet forebygging* og *universalforebygging*. Det faglige grunnlaget er ikke endret; læreboka er den samme. I denne sammenhengen er det interessant at et søk på Helsedirektoratets nettsider gir 40 treff på «De utrolige årene», samtlige under kategorien ADHD. I Norge finansieres implementeringen av DUÅ i sin helhet av Helsedirektoratet (DuÅ-Norge, 2016a).

Faglig etos

Et faglig etos etableres gjennom påstander om at programmet har dokumentert effekt. «Norsk og internasjonal forskning viser at gruppetilbud via De Utrolige Årene (DUÅ) gir god nytteverdi», heter det på programmets nettside (DuÅ-Norge, 2016b). I en artikkel om programmet kan vi lese følgende:

«I en rekke empiriske artikler publisert det siste tiåret understrekes det at foreldretreningsprogrammer er de mest virksomme og kostnadseffektive tiltak for å behandle og forebygge utvikling av omsorgssvikt, sosioemosjonelle vansker og atferdsproblemer» (Reedtz, 2012, s. 1174). Her oppgis kun tre referanser. I en annen artikkel sies det at DUÅ er «et veldokumentert behandlingsprogram for utagerende barn» (Fossum, Drugli, Handegård, & Mørch, 2010, s. 1017). Det refereres til at to tredjedeler av utvalget som inngår i den aktuelle undersøkelsen ikke lenger oppfylte diagnosekriteriene for trasslidelse (ODD) (dansk: trodslidelse). Det redegjøres ikke for på hvilket grunnlag trasslidelsen er definert, men det vises til et spørreskjema som måler ECBI-intensitet (Fossum et al., 2010, s. 1018). I en fotnote oppgis at ECBI står for Eyberg Child Behavior Inventory, men det framgår ikke hvilke spørsmål skjemaet inneholder. For å få vite dette, må man ha lisens eller tilhøre en organisasjon som har implementert DUÅ (DuÅ-Norge, 2012).

Denne måten vise til evidens på, kan kort oppsummeres med Aabros ord: «de bagvedliggende referencer er påfaldende slørede. Ofte er den videnskabelige forankring basert på helt eller delvist utilgjengelige generaliseringer» (Aabro, 2016).

Alle trenger behandling

Premissene for at et behandlingsopplegg mot atferdsforstyrrelser er nyttig for alle barn, ligger dels i beskrivelser av barn: «Alle barn har atferdsvansker» (Webster-Stratton, 2007, s. 29, 32), dels i antakelser om barneoppdragelse: «Alle foreldre gjør feil» (s. 29).

Kapittelet om barn som lyver, innledes med at «alle barn lyver fra tid til annen» (s. 305). Om aggresjon heter det at «hver fjerde interaksjon mellom barn i førskolealder er aggressive?» (s. 27) Ulydighet og trass beskrives med henvisning til aldersadekvat utvikling: «Ulydigheten når en topp i den såkalte trassalderen rundt toårsalderen. [...] At barn av og til ikke adlyder, må derfor oppfattes som en sunn indikasjon på at de søker selvstendighet» (s. 289). Når det gjentatte ganger sies at såkalt uønsket atferd er vanlig, fungerer det som legitimering av programmet. Men det at løgn, aggresjon, ulydighet og trass er vanlig, betyr ikke at denne atferden skal få plass, snarere at det er behovet et program for å redusere den.

Når det i læreboka vises til allmenne erfaringer, dreier seg ofte om ting det kan være lett å kjenne igjen, slik at smått og stort blir gjort til problemer som må behandles. Men det vises også til alvorlige problemer som er mer ekstreme enn vanlige.

Kapitlet om somling (dansk: smøl) appellerer til det gjenkjennelige. Det presenteres et eksempel med et som barn ikke vil kle på seg, og hvor konflikten eskalerer med kjefting (dansk: skæld du) til faren roper: «Du er håpløs! Du kommer aldri til å lære å kle på deg selv!»

Situasjonsbeskrivelsen følges opp med følgende kommentar: «Virker scenen kjent? En av de hyppigste klagene fra foreldre er at barna deres somler» (s. 275). Det forutsettes altså at det er vanlig at foreldre skriker til barna sine på en respektløs måte. Oppdragelse framstilles som en maktkamp mellom barn og foreldre der man kommer inn en «tvangs-sirkel»:

«Man begynner med å spørre mykt om barnet skal gå og legge seg, fortsetter med å heve stemmen, spørsmål blir til ordre, truer kanskje med ikke å besøke bestemor i morgen og så videre. I de fleste familier finner foreldrene fram til prososiale løsninger. I noen familier greier de ikke det og eskaleringen kan i verste fall ende i vold» (Mørch, 2012, s. 141).

Willy-Tore Mørch (2012, s. 140) understreker at oppdragervold kun gjelder noen familier. I læreboka bli det imidlertid tatt for gitt at det å slå barna er nærliggende for foreldre flest, og at de derfor trenger tips om alternative disiplineringsmetoder. «Å gi ris er fort gjort og vil sannsynligvis stanse den negative atferden på kort sikt. Men problemet er at det har alvorlige følger på lengre sikt,» skriver Webster-Stratton (Webster-Stratton, 2007, s. 104). Aabro bruker dette som eksempel på «mangelfull kulturell kalibrering, da en sådan kommentar ikke turde være nødvendig endsige meningsfull i en dansk daginstitutionskultur» (Aabro, 2016, s. 156). Ut fra den forståelse av demokratisk deltakelse som her legges til grunn, er det ytterligere et problem. Det sies at fysisk avstraffelse bør unngås *fordi det er en lite effektiv metode* for å oppnå ønsket atferd. Men at voksne styrer barns atferd gjennom disiplineringsteknikker framstilles i seg selv om både legitimt og ønskelig, og det kommer ikke fram at det er etiske dilemmaer knyttet til voksnes makt overfor barn. Mens anerkjennelse innebærer jevnbyrdighet, legger programmet snarere til grunn at relasjonen mellom voksen og barn er en sosial relasjon av underordning, altså en ikke-anerkjennende relasjon. Det blir da nærliggende å tolke barns motstand gjennom begreper som aggresjon, ulydighet og trass, ikke som noe det er verdt å lytte til.

Hva går metoden ut på?

Det uttalte formålet med DUÅ er å fremme positivt samspill og styrke barnas sosiale kompetanse. Men målene som formuleres, handler utelukkende om å oppnå hensiktsmessig atferd og unngå uønsket atferd. Middelet for å nå målene, er konsekvent bruk av positive og negative forsterkninger (belønning og straff).

Hensiktsmessig barneatferd defineres gjennom formuleringer som å være lydig, å leve opp til foreldrenes forventninger (s. 29), å adlyde foreldres beskjeder (s. 69, 82, 290) og å roe seg ned (s. 104-127). Motsatsen er det som kalles uønsket eller upassende atferd, problematferd eller dårlig oppførsel (s. 29, 268). Som uønsket atferd forstås eksempelvis ulydighet, sutring, erting, kranling (dansk: skænderi) (s. 69), raserianfall (s. 271), lyving og stjeling. Formuleringen «irriterende atferd» brukes om sutring (dansk: klynkeri), surmuling, skriking og raseri (s. 99).

Prinsippet som legges til grunn for metoden, er at «barns atferd er styrt av hvor mye oppmerksomhet andre mennesker vier den» (s. 94). Positive forsterkninger kan være lek, oppmuntring, ros, håndfaste belønninger, insentiver og feiringer. Det sies for eksempel at «med stadig ros vil du se at småbarnet ditt blir mindre ulydig og mer samarbeidsvillig» (Webster-Stratton, 2013, s. 138). Negative forsterkninger kan være ignorering, tenkepause (time-out) og naturlige og logiske konsekvenser. En logisk konsekvens er en straff, bestemt av foreldrene, relatert til regelbruddet (s. 129). Ignorering hevdes å være en av de mest effektive teknikkene som kan brukes overfor barn (s. 94). Disiplinering er et begrep som ikke forekommer på de norske hjemmesidene, med som brukes hyppig i læreboka.

Når voksnes handlinger i interaksjonen med barn forstås som forsterkninger, eller som teknikker for å oppnå en bestemt atferd, er det vanskelig å se hvordan gjensidighet kan etableres. Relasjonene som beskrives i DUÅ, er ikke et uenighetsfellesskap der demokratisk deltakelse finner sted. Metodene som beskrives, synes å forutsette at voksnes definisjonsmakt er udiskutabel. Når barn defineres som ulydige og trassige og atferd beskrives som irriterende og upassende, er det opplagt ut fra voksnes perspektiv. Å tolke barns uttrykk som sutring eller surmuling, gir andre forståelser av situasjonen enn om man er opptatt av barnas intensjoner. Raseriutbrudd forstås i DUÅ som problematferd *hos barnet* som individ. En alternativ tilnærming er å åpne for at det *i konteksten* barnet inngår i, finnes både urettferdighet, urimelighet og gode grunner til å bli sint (dansk: vred). Dersom man forsøker å lytte til barns motforestillinger, trenger man andre begreper for å beskrive barns uttrykk enn de som her definerer ønsket og uønsket atferd.

Foreldreveiledningsprogram i barnehagen?

Noen av eksemplene jeg har vist til, handler om relasjonen mellom foreldre og barn og er tilsynelatende ikke relevante for å beskrive DUÅ som barnehageprogram. Men nettopp dette er et poeng. DUÅ er utviklet som foreldreveiledningsprogram, men det er ikke gjort vesentlige endringer for å tilpasse programmet til en annen kontekst. Programmet henvender seg ikke til barnehagelærere som fagpersoner. Det skiller ikke mellom barnehagelærere og ufaglærte, og i prinsippet heller ikke mellom foreldre og barnehageansatte. Her finnes utelukkende *voksne* i relasjon til *barn*. At programmet er universalforebyggende, betyr at det kan brukes på alle barn, og at det er kontekstuavhengig.

Diskusjon

I det følgende går jeg nærmere inn på spørsmålet om hvordan barnehagens arbeid med demokrati utfordres av programmer som DUÅ. Slik jeg leser de utvalgte tekstene, representerer programmet en tekning som står i kontrast til ideen om å etablere demokrati i barnehøyde. Ikke desto mindre er det

nødvendig å forholde seg til slike programmer – og det faktum at de har fått innpass i barnehagen – som del av konteksten for barnehagens arbeid med demokrati.

Anerkjennelse, deltakelse, demokrati og medvirkning ser ut til å være perifere begreper i en atferdsanalytisk logikk der voksnes oppmerksomhet handler om å stimulere til en bestemt barneatferd. I DUÅ finnes knapt disse begrepene. Det understrekes at man er opptatt av barns normalutvikling, men det sies ingenting om verdien av å ivareta barns perspektiver eller om sensitiviteten som kreves for å tolke barns uttrykk. Det sies at det er normalt for en treåring å være trassig, ulydig, aggressiv og sint, men det reflekteres lite over at barn er i et utsatt posisjon, opplever urettferdighet og kan ha grunner til å bli sinte. Det sies at det er normalt at barn yter motstand, men motstanden gis ingen positiv verdi som noe det er verdt å lytte til og prøve å forstå. Med begreper om trass og ulydighet gjøres barns perspektiver på hvorfor de ikke alltid vil det samme som de voksne, irrelevante. Det reflekteres ikke omkring voksnes makt i forhold til barn.

Man kan spørre seg hvordan programmet har fått innpass i barnehagen, og hvordan det har vært mulig uten å skrive fram begreper og argumenter som gjør det salgbart og i samsvar med barnehagens tradisjon og verdier. En nærliggende forklaring er at det er overflødig, at det ikke trengs faglige begrunnelser for å overbevise lokalpolitikere og byråkrater om at programmet gir svar på deres utfordring om å vise at de *gjør noe*. Innføringen av slike konsepter har i stor grad vært drevet av aktører utenfor barnehagen, mens barnehagens ansatte har vært kritiske til denne tendensen. Et eksempel er Vefsn kommune der alle barnehagestyrerne nektet å implementere DUÅ da de ble pålagt dette. Utdanningsforbundet (barnehagelærernes fagforening) skrev om saken under overskriften «Politikerne overkjører faglige råd i barnehagene». Forbundets leder uttalte: «Når politikere og byråkrater overstyrer profesjonen, og detaljstyrer det pedagogiske arbeidet i barnehagen på denne måten, vil det kunne gjøre mer skade enn gagn» (Sæther, 2015).

Profesjonens motstand mot styringsivrige politikere gir imidlertid ikke et fullstendig bilde. At programmer som DUÅ har fått innpass, må også forklares med at de er blitt tatt godt imot i en del barnehager. For noen oppleves programmene som løsning på reelle problemer i en krevende hverdag. Det kan simpelthen oppleves som umulig å få dagen til å gå opp dersom man samtidig skal sikre alles rett til medvirkning, vise respekt for alles opplevelsesverden og lytte til alle – uansett hvordan de uttrykker seg.

Atferd som i DUÅ defineres som rasierianfall, ulydighet, sutring eller trass, kan ut fra et demokratiperspektiv beskrives på helt andre måter. Men det betyr ikke at barns motstand mot å innordne seg sosiale regler, alltid har noe med demokratisk deltakelse å gjøre. Oppdragelsesmetodene som presenteres i DUÅ, framstår som udemokratiske. Ikke desto mindre

synes det nødvendig å vise nøkternhet med hensyn til hva som er mulig å få til i barnehagen, og framfor alt unngå å gjøre demokrati enklere enn det er. Som alternativ til DUÅs ensidige individfokus, er det også verdt å understreke at demokratisk deltakelse ikke bare handler om det enkelte barns rett til å yte motstand og ytre egne synspunkter, men først og fremst om å inngå i et fellesskap med plass til alle.

Solveig Østrem er professor i pedagogikk ved Høgskolen i Lillehammer

Referanser

- Aabro, C. (2016). *Koncepter i pædagogisk arbejde*. København: Hans Reitzel.
- Bae, B. (2004). *Dialoger mellom førskolelærer og barn. En beskrivende og fortolkende studie* (Vol. 25). Oslo: Høgskolen i Oslo.
- Bae, B. (2016). *Å se barn som subjekt - noen konsekvenser for pedagogisk arbeid i barnehage*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/tema/familie-og-barn/barnehager/artikler/a-se-barn-som-subjekt---noen-konsekvenser/id440489/>
- DuÅ-Norge. (2012). *Kartlegg med ECBI (Eyberg)*. Hentet 27.5.2016 fra https://uit.no/dua/artikkel?p_document_id=288995
- DuÅ-Norge. (2016a). *De utrolige årene*. Hentet fra http://dua.uit.no/wp-content/uploads/2012/09/Brosjyre_DU%C3%85_2016_til_printing.pdf
- DuÅ-Norge. (2016b). *De Utrolige Årene - en programserie for barn, foreldre og fagfolk som jobber for barns beste*. Hentet fra <http://dua.uit.no/>
- Fossum, S., Drugli, M. B., Handegård, B. H., & Mørch, W.-T. (2010). Barns aggressive atferd etter foreldretrening. *Tidsskrift for norsk psykologforening*, 47, 1017-1019.
- Fossum, S., & Mørch, W.-T. (2005). "De utrolige årene" - empirisk dokumentert og manualisert behandling av atferdsforstyrrelser hos små barn. *Tidsskrift for norsk psykologforening*, 42, 195-203.
- Hennum, B. A., & Østrem, S. (2016). *Barnehagelæreren som profesjonsutøver*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Kunnskapsdepartementet. (2005). *Lov om barnehager*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Mørch, W.-T. (2012). Implementering av evidensbaserte tiltak i barnevernet. *Norges barnevern*, 89(3), 136-150.
- Palludan, C. (2004). *Børnehaven gør en forskel. Et pædagogisk-antropologisk hverdagslivsstudie af differentieringsprocesser*. Ph.D.-avhandling, Danmarks Pædagogiske Universitet, København.
- Pettersvold, M. (2015). *Barns demokratiske deltakelse i barnehagen: fordring og utfordring. En kritisk, tolkende studie av vilkår for at barns rett til medvirkning i barnehagen kan realiseres i samsvar med intensjonene*. PhD-avhandling, Høgskolen i Lillehammer, Lillehammer.
- Pettersvold, M., & Østrem, S. (2012). *Mestrer, mestrer ikke. Jakten på det normale barnet*. Siggerud: Res Publica.
- Pettersvold, M., & Østrem, S. (2013). Fra danning og demokrati til lydighet og disiplinering. *ARR. Idehistorisk tidsskrift*, 25(4), 89-98.
- Reedtz, C. (2012). Foreldreveiledning fremmer barns og foreldres psykiske helse. *Tidsskrift for norsk psykologforening*, 49, 1174-1179.
- Rothuizen, J. J. (2015). *På sporet af pædagogisk faglighed. Pædagoguddannelsens deltagelse i det pædagogiske projekt*. Ph.d-avhandling, Aarhus Universitet, København.
- Sæther, A. K. (2015). *Politikerne overkjører faglige råd i barnehagene*. Hentet 4.6.2015
- Webster-Stratton, C. (2007). *De utrolige årene* (2. utg.). Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Webster-Stratton, C. (2013). *Utrolige småbarn. En veileder til småbarnets oppdagelsesferd i livet. Å fremme småbarnets sikkerhet og deres sosiale, emosjonelle og språklige utvikling*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Østrem, S. (2012). *Barnet som subjekt. Etikk, demokrati og pedagogisk ansvar*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Østrem, S. (2016). *Anerkjennelse er ikke en gave fra voksne*. Hentet 7.3.2016 fra <http://www.mestrermestrerikke.no/2016/03/anerkjennelse-er-ikke-en-gave-fra-voksne.html>